

W 2305

W 2305

Es ist nicht zu zweifeln
und es ist nicht zu bezweifeln
dass es nicht zu bezweifeln
ist dass es nicht zu bezweifeln
ist dass es nicht zu bezweifeln
ist dass es nicht zu bezweifeln
ist dass es nicht zu bezweifeln
ist dass es nicht zu bezweifeln

222

~4C~

8-76
2-76

848 1304
Հրատարակող: Լախուժանց
Հեղինակ: Լախուժանց
1896

ՉՈՐՍ ՄԱՆՐԱՎԻՊ

ԹԱՐԳ-ՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

1002
1913

Ն. ՏԼԻՄԱՆՍԻՖԱՆՆ

Ա. Գ. Ի. Ք.

ՇՈՒՇԻ

Ե. Տպարանի Մ. Մահտեսի-Յակոբյանցի

1881

2003

25

ՎԱԽԻ ԵՏԵՒԻՑ ՎԱԶՈՂԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ *)

Дозв. Цен. Тифлисъ 26 Ноября 1880

Тти. М. Мугдусіакопова

Մի հայր երկու որդի ունէր. մեծը՝
խելըը գլխին և կարգին տղայ էր, իսկ
փոքրը՝ ոչ խելօք էր, ոչ մի բան էր կա-
րողանում հասկանալ և ոչ էլ մի բան էր
կարողանում սովորել: Նրան տեսնողը կա-
սէր. «Ահա մի տղայ որ իւր ծնողներին
համար մեծ հոգս և ծանր բեռ պէտք է
լինի»: Ամեն զործի մէջ՝ մեծը գիտէր թէ
ինչպէս պէտք է վարուել. բայց երեկոյն
երբ հայրը նրան մի տեղ զրկէր մի բանի
ետեից, եթէ նա պէտքէ անցկենար մի
գերեզմանատան միջով կամ ծռումուռ զը-
ժուար տեղերով՝ նա ասում էր. «ո՛չ, հայրիկ
ես այնտեղ չեմ գնալ, վախում եմ. այս տը-

*) Գլխաւոր տնային տնային հետախնայ:

ղան մի քիչ վախկոտ էր: Արբ զիշերները կրակի չորս կողմը նստած այնպիսի որսա-
մութիւններ էին անում, որ մարդու զիւրի
մաշերը ցից ցից էին կանգնում, բոլոր լող-
ները կոչում էին: «Ո՛հ, ես ի՞նչպէս վա-
խենում եմ, ի՛նչ ամենից փոքր որդին
մնում էր հնուտ իւր անկիւնում, այդ բո-
լորը լսում էր առանց հասկանալու և ինքն
իրեն ասում էր.,, սրանք միշտ վախից են
խօսում, իսկ ես ոչինչ մի այդ տեսակ բան
չեմ գիտէմ: Անտարակոյս երեւի՝ դա ինձ
անձանթ մի խող է:»

Մէկ օր հայրը նրան ասաց. «Որդի,
դու միշտ այդ քո անկիւնում ընկած մնա-
լով մեծանում ես և ուժովանում. պէտք է
որ մի արհեստ սովորես քո ասլուստը ձա-
րելու համար: Տե՛ս, ինչպէս քո եղբայրն
աշխատում է. իսկ դու, ընդհակառակն,
հայրը՝ որ ուտում ես կորած է:» — Հայրիկ,
պատասխանեց փոքրը, ես կամաւ ինձ հա-
մար մի վիճակ կ'ընտրեմ, բայց առաջ ես
ուզում եմ մի իմանալ՝ ինչ բան է այդ
վախը: Մեծ եղբայրը երբոր այդ խօս-
քերը լսեց, սկսեց ծիծաղել և ինքն իրան

ասում էր.,, ինչպէս պարզամիտ է իմ եղ-
բայրս. նրանից բան չի դուրս գալ: Արբ
ուզում են մի բաճի կեթ ունենալ,
պէտք է նրա փայտը իւր ժամանակին
ծռեն:,, Հայրը ուսերը թափ տալով պա-
տասխանեց. «Իմանալ թէ ի՞նչ բան է վախը՝
շատ դժուար չէ, բայց դրանով դու քո
հայրը չես ծարիլ:»

Մի անգամ եկեղեցու լուսարարը նը-
րանց տունն եկաւ. հայրը իւր նեղութիւն-
ները պատմեց նրան և թէ ինչպէս իւր
կրտսեր որդին վատ է սովորած, ոչինչ չըզի-
տէ և ոչինչ էլ չի սովորում: Նշրեակապե-
ցէք ձեզ, ասաց նա, երբ ես նրան հարց-
նում եմ թէ ի՞նչպէս պէտք է նա իւր ասլ-
լուստը ձարէ, ինձ պատասխանում է որ
նա նախ ցանկանում է իմանալ ի՞նչ է վախը:

«Հէնց այդ, ասաց լուսարարը, ես
իմ վրայ եմ առնում նրան կրթել, դրկիր
ինձ մօտ, ես շուտով նրան խելքի կբերեմ:»

Հայրը շատ ուրախացաւ. նա յոյս
ունէր որ իւր որդին մի քիչ մարդ կ'գառ-
նայ: Այդպէս՝ լուսարարը նրան ընդունեց
իւր մօտ և ժամհար կտրեց: Մի քանի

օր անցնելուց յետոյ, միանգամ կէս գիշերին՝ լուսարարը վերկացրաւ նրան և պատուիրեց որ գնայ, բարձրանայ զանգակատունը և զարնէ զանգերը: “Նա քեզ կը ծանօթացնեմ վախի հետ, ասում էր իւր մտքում լուսարարը և կամաց գնաց նրա առաջը կտրեց: Նրբոր փոքրիկ պատանին բարձրացաւ զանգակատունը և յետ դարձաւ որ բռնի զանգերի քողերը՝ կամարի տակ սպիտակ մարդի նման մի բան նկատեց: “Դու ո՞վ ես, կանչեց տղան: Բայց կերպարանքը համր էր և անշարժ . . .

“Շուտ պատասխանիր ինձ կամ թէ չէ՝ դուրս եկ այստեղից. այս կէս գիշերին դու այստեղ ոչինչ գործ չունիս, . . . լուսարարը սմենեկն չէր շարժում տեղից և ձևացնում էր իբր թէ տեսիլք է լինք: “Ի՞նչ ես կանգնել, կրկին կանչեց պատանին, աստ, եթէ յարդելն արարած ես, ապա թէ ոչ՝ քեզ այստեղից ցած կ'ձգեմ, : Իսկ լուսարարը կտրծում էր թէ նա չի անի այն՝ ինչոր ասում է և շունչը անգամ չէր աւելում:

Տղան երբորդ անգամ նրան հարցում

արաւ և երբ տեսաւ որ ոչինչ չի լինում, առաւ նրան և կամարից ցած ձգեց սանդուղքի վերայ, ուրտեղից թըմպթըմպալով “տեսիլքը, դըրուեց և ընկաւ մի անկիւն: Եւ ոչ անելուց յետոյ պատանին զանգերը զարկեց և դարձաւ իւր սենեակը, շորերը հանեց, պառկեց, քնեց առանց մի խօսք ասելու:

Լուսարարի կնիկը սպասում էր իւր մարդին, բայց սա չէր վերադառնում. վերջը նա շատ անհանգիստ եղաւ, զարթոցեց փոքրիկ տղին և հարցրաւ. “դու չը դիտե՞ս ուր է իմ մարդս, նա քեզից առաջ բարձրացաւ զանգակատուն: , “Չը՞զիտեմ, պատասխանեց նա, ես մի մարդ տեսի զանգակատան դրան կամարի տակ կանգնած սանդուղքի վերեւում և որովհետեւ նա ոչ խօսքիս պատասխանում էր և ոչ տեղիցը շարժում, ես կարծեցի որ նա զողպէտք է լինի, առի և ցած ձգեցի. զն'ա, դու նրան այնտեղ կ'գտնես, եթէ նա քո մարդն է, . . .

Այնը վաղեց և յիշաւի դտաւ այնտեղ ընկած իւր մարդին, որը ա՛խ էր քա-

շում. նա մի ոտը կոտրել էր. կինը նրան
մի կերպ տուն հասացրաւ և խնայեց տղա-
յի հօրը բռնեց և կոչելով ասում էր.
«քո որդին ինձ մեծ անբաղդութեան մէջ
է ձգել. նա իմ մարդին սանդուղքի վայելց
վար է ձգել և նրա մի ոտն էլ կոտրվել է.
շուտով այդ սրկկային հեռացրու մեզանից:»,
Հայրը վաղեց իւր որդուն մօտ և նրան
սարսափելի կերպով յանդիմանեց: «Մայր,
տղայ, ստատանանք մէջն է մտել:»,

«Հայրիկ, պատասխանեց որդին, ինձ
ականջ դիր. այդ ամենեւին իմ սխալս չէ.
մութ դիշեր էր, եւ նկատեցի մի մարդ,
որ բարի դիտաւորութիւն ունեցողի կեր-
պարանք չունէր: Աս չճանաչեցի թէ նա
ով է և երեք անգամ խնդրեցի որ կամ գնա
կամ խօսի:», Ոհ, ասաց հայրը, դու միշտ
տխրութիւններից ես խօսում, հեռացիր կո-
րիւր աչքիս առաջից որ էլ քեզ չ'տեսնեմ:»,

— «Հայրիկ, խնդրեմ սպասիր մինչեւ ա-
ռաւօտ, հէնց որ լուսացաւ եւ կերթամ
վախճաններու, որից յետոյ կ'սկսեմ մի ար-
հեստով պարտաւել իմ հացս ճարելու հա-
մար:»,

«Օրադուր ինչով ուղում ես, ինձ
համար ողջ մէկ է, ասաց հայրը. ահա քեզ
50 թալեր այնպէս ար'ա, որ դրանով կա-
տարես քո ճանապարհորդութիւնը և ոչ մին
մարդու չասես ո՛չ քո, ո՛չ իմ անունը, որ-
պէս զի ես քո անդ չ'կարմնեմ:»,

— Հայրիկ, եթէ գորանից անելի պա-
տուխելու բան չունիս, հեշտ է քեզ դոհա-
ցնել:

Արեւ ծագելուն պէս, պատանին 50
թալերը զրպանը դրած ճանապարհ ընկաւ
անբաղար կրկնելով. «Մայր, ինչպէս ես ցան-
կանում եմ վախ գրաւ:», Մի անցողի լե-
ռով այս խօսքերը, մօտեցաւ և ցոյց տա-
լով հեռուն մի կախաղան ասաց նրան. «Տես-
նում ես ահա ցածում այն ծառն. նրա վե-
րայ կայ եօթը ծաղցածուներ, որոնք յար-
ձակուած են չուսն մանողի աջջկայ վրա.
այժմ նրանք սովորում են թռչունի պէս
թռչել: Աթէ դու մի դիշեր անցկացնես
այդ ծառի տակ, կ'անանաս թէ ինչ է վա-
լը:», — Ուրիշ բան պէտք չէ. հարցրեց
պատանին, այդ դժուար չէ. եթէ ես այդ
պէս շուտով ծանօթանամ վախի հետ իմ

յիտուն թալերը քնիւր կ'ընէն. վաղ առաւօտ եկ ինձ մօտ:,,

Երիտասարդ պատանին գնաց որ ծառի տակը պտուկի. դիշերուայ մէջ տեղը քամին այնպէս ցրտացաւ, որ չ'նայելով վառած կրակին այնուամենայնիւ նա չէր տաքանում: Տղան ասաց ինքն իրան. եթէ ես այս կրակի մօտ մըտում եմ, նրանք ևս աւելի կ'մըսեն բարձրում ծառի վրա, և ինչպէս քաջասիրտ տղայ՝ բարձրացաւ սանդուղքներով և ցած բերաւ մէկը միւսի ետեւից բոլոր եօթին:

Ապա վառեց կրակը, փչեց որ նա բորբոքուի և նրանց կրակի չորս կողմը կարգեց՝ որ կարողանան տաքանալ: Բայց նրանք ամենեւին չէին շարժվում և կրակը կպաւ նրանց շորերին:— «Օգոյշ կացէ՛ք, ասաց նա նրանց, ապա թէ ո՛չ ես կ'տանեմ ձեզ կ'գնեմ այնտեղ, ուրտեղեց վեր եմ առել:,, Բայց մեռելները ոչինչ չ'ըսեցին և նրանց ցնցոտիները սկսեցին այրուել:

— «Որովհետեւ դուք չ'կամիք ձեզ ոգներ, ասաց նա բարկացած, ես չեմ կարող ձեզ խորոված դարձնել:,, յետոյ նրանց տարաւ

ճառից կախ արաւ և ինքը եկաւ քնեց կրակի մօտ:

Միւս օրը առաւօտեան այդ մարդը եկաւ որ ստանայ իւր յիսուն թալերը և մօտենալով նրան ասաց. «,ինչ է, ճանաչեցի՞ր վախը?,, Ամենին, պատասխանեց տղան, ինչպէս ճանաչեմ նրան: Այն ծաղրածունները և ոչ իսկ մի անգամ բերան բացին. նրանք այնքան անխելք են որ իրենց վարտիկները կրակին էլն տուել:,, Պարոնը շատ լաւ տեսնելով որ յիսուն թալերը իրեն համար չէին, դուրսը քաշ ձգած հեռացաւ մտածելով որ իւր կեանքում դեռ մի այդ տեսակ բան չէր տեսել:

Պատանին շարունակում էր իւր ճանապարհը անդադար մըմռալով. «,ուրեմն ես երբէք վախ չեմ գդալ:,,... Այդ խօսքը լսեց մի սայլորդ, որ գնում էր նրա ետեւից և որ նրան հարցրաւ. «,Ո՞վ ես դու:,,

— Զը դիտեմ:

— «,Ինչպէս է քո անունը:,,

— Ես չեմ կարող ասել.

— Այդ ինչ ես անդադար կրկնում քը-
թիդ տակին:

— Ահա ես ցանկանում եմ վախ դգալ սովորել, բայց այդ ինձ չէ յաջողում:

— «Թող այդ յիմարութիւնները, եկ, եկ իմ ետեւիցս, ես կաշխատեմ քեզ մի դործի դնել»: Տղան դնաց սայլորդի հետ և երեկոյեան նրանք հասան մի իջևան, ուրտեղ պէտքէ գիշերն անցընէին:

Այնտեղ մանկով նա էլի կրկնումը իւր մշտական խօսքը. «Ախ ինչպէս ուզում եմ վախ դգալ»: Տան տէրը նրան պատասխանեց ծիծաղելով. «Եթէ այդ է քո ցանկութիւնը շուտով ես քեզ համար առիթ կձարեմ, որ դու հասնես քո ուզածին»: Ախ լսիր, կանչեց կինը, ով ընկել է այդ արկածի մէջ, էլ յետ չի դարձել. ինչպէս ցաւալի կլինի որ դրա այդ գեղեցիկ աչքերը էլ լոյս աշխահք չաեսնին:

— Ինչքան էլ դժուար չլինի, պտտասխանեց պատանին ես ուզումեմ ճանաչել վախին: Ղարա համար է որ ես ճանապարհորդում եմ. և նա տանտէրին հանգիստ չտուաւ մինչև որ սա պատմեց որ իրենց շրջակայքում կայ մի հռչակաւոր ամրոց, ուրտեղ երեք գիշեր անցկացնելով կարելի

է լաւ ծանօթանալ վախին հետ: Թաղաւորը խոստացել էր իւր աղջկը պսակել այն տղամարդի հետ, որը այդ փորձանքից յաղթող դուրս կգայ, նրա աղջկն է ամենագեղեցիկը աշխարհիս երեսին: Այդ ամրոցում պէտքէ նոյնպէս տիրել ոգիներից պահպանուող դանձին, որով պիտի սփռուին և հարստանան աղքատները: Արդէն շատ մարդիկ մտել են այնտեղ, բայց ոչ ոք դուրս չէ եկել:

Հետեւեալ օրը պատանին գնաց Թաղաւորի մօտ և ասաց. «Եթէ Ձեր Մեծութիւնը թոյլ կտայ, ես երեք գիշեր կանցկացնեմ հռչակաւոր ամրոցում»: «Թաղաւորին շատ դուր եկաւ նրա դէմքը և նա պատասխանեց. «Դու կարող ես երեք բան խնդրել և քեզ հետ տանել ամրոց, միայն դրանք անշունչ իրեր պիտի լինեն»:

Տղան խնդրեց կրակ, մի մամուլ, ատաղձագործի մի սեղան իւր կացինով:

Յերեկով այդ բոլորը տարին ամրոցը: Երբ որ գիշեր եղաւ, պատանին եկաւ այնտեղ. մի սենեակում խիստ մեծ կրակ արաւ, մօտը դրաւ իւր ռեզանը իւր կացինով և նստեց

նստարանի վրա: Բայց երբ կ'ըզամ ես վախ, ասում էր նա, աւաղ, այս անդամն էլ այդ չե՛ս պատահել:,,

Այս դիշերուայ միջոցին երբ նա վրջում էր կրակը արծարծելու համար, յանկարծ մի կողմից մի ձայն լսուեցաւ որ կանչում էր: « հառ, մեառ, ինչպէ՛ս ցուրտէ՛:

— Յիմարներ, կանչեց տղան, ի՞նչ էք գանդատվում. եթէ մրտում էք, եկէք կրակի մօտ տաքացէք:,, Ասաց նա այս թէ չէ, մէկէն երկու մեծ սև կատուններ ցատկելով եկան նրա դիմաց նստեցին և նայում էին տղին իրենց վառվառն աչքերով: « Նրանք սկսեցին տաքանալ և ասում էին. « ընկե՛ր, չ'կամիս մեզ հետ մի ձեռք թուղթ լուղալ:,, — ինչու չէ, պատասխանեց նա. բայց առաջ կ'թողնէ՞ք տեսնեմ ձեր թաթերը:,,

Ատոռները դուրս բերեն իրենց ճանկերը:

— Ախ, ի՞նչ ահադին եղունդներ ունիք, տուէք ես նրանց կտրտեմ:,, Եւ նա բռնեց նրանց վզից ու թաթերը դրա մամուլի տախտակների մէջ: « Ա՛յժմ, ասաց նա, որովհետեւ ես տեսայ ձեր թաթերը էլ չեմ ուզում ձեզ հետ խաղալ:,, և նոյն վայր-

կենն վրայ բերաւ կացինը և կտրեց երկուսի զլուխնէլ և ձգեց մի լճակի մէջ, որ դանվում էր իւր պատուհանի տակ: « Ես կարծելով թէ ^{դրանով} ~~դրանով~~ եղբորս, կրակի մօտ պարկեց. բայց ^{ամեն} ~~ամեն~~ կողմից դուրս եկան կատունների և ^{ան} ~~ան~~ ձեր խախտի փայլուն մանեակներով վրեժխում: տղեքան հաւաքուեցան, որ խեղճ տղին կանգնելու տեղ չ'մնաց: « Ես նախ մնաց հանդարտ կանդնած, բայց որովհետեւ նրանք ձանձրութիւն էին պատճառում, ուստի նա վեր առաւ կացինը և բղաւեց. « զո՛ւրս այստեղից, անպիտաններ:,, ու ընկաւ նրանց մէջ ջարդելով աջ ու ձախ: « Ես նրանց մի մասը սպանեց, իսկ միւս մասը փախաւ: Սպանուածներին նա թափեց լճակի մէջ: Այդ կռուից յետոյ փէեց վառեց կրակը և սկսաւ տաքանալ: Շուտով նրան նշք եկաւ, աչքերը շրջեց դէպի չորս կողմը և տեսաւ մի անկիւնում մի մեծ անկողինք, նա գնաց մտաւ նրա մէջ: Բայց հաղիւ թէ աչքերը խփել էր, ահա մահի՞՞՞ր սկսեց մանազալ և վազվազլ բոլոր ամբողջը: — « Խիստ լաւ, ասաց նա, էլ սրանից լաւ բան չի լի-

նիւր, Անկողնիքը կարծես վեց ձիով լծուած թռչում էր, նա անցնում էր դռները սանդուղքները, ցածանում էր և բարձրանում, ասես պատանին բռնուած լինէր մի սարի տակ. սակայն նա դէն ձգեց վերմակը և մատրասը. «Այժմ զնա ուր ուզում ես, Աստ պառկելով կրակի մօտ քնեց հանդիստ մինչև լուսանալը:

Առաւօտը թագաւորն եկաւ, որ տեսնէ ինչ է պատահել և դտաւ նրան գետնի վրա պառկած. նա կարծեց թէ տեսիլները նրան սպանել են:

«Դատ ցաւալի է, ասաց նա, շատ գեղեցիկ տղայ էր, Աստանին այդ խօսքերը լսելով զարթեց և ասաց. «Փառաւորապէս ես սլստեղ եմ, թագաւորը զարմացաւ և գոհ մնաց, նա հարցրաւ թէ ինչ է պատահել նրան զիշերը: — «Ոչինչ, պատասխանեց տղան, ահա մի գիշերն անցաւ, մնացեալներն էլ նոյնպէս կանցնեն, Աստիակալեալը նրան չորս աչքով էր նայում:

«Աստ ամենեւին չէի կարծում, որ քեզ կենդանի կ'գտնեմ, ասում էր նա, բայց

այժմ դու հասկացա՞ր ինչ է վախը: — «Ոչ, պատասխանեց երիտասարդը, դեռ ոչինչ չը գիտեմ. ուրեմն մէկը չ'կայ որ ինձ սորվեցնի թէ ինչ է վախը:

Երկրորդ գիշերը նա էլի վերադարձաւ հին ամրոցը, պառկեց կրակի մօտ և կրկնեց իւր մշտական խօսքը. «Նշագես ես ուզում եմ վախը զգալ, Գիշերուայ մէջ տեղը մի տեսակ աղաղակ լսուեցաւ, առաջ շատ հեռու, յետոյ մօտեցաւ, մօտեցաւ և վերջապէս յերգիկից մի մարդի «կէս, վար ընկաւ: Օհօ, կանչեց մեր պատանին, հէնց մի «կէս, այդ քիչ է, միւս կէսն էլ այժաբէ: Աղաղակը սկսեց կրկին սաստկանալ, բղաւոց էր լսվում մորկի պէս և երկրորդ կէսն էլ ընկաւ առաջինի մօտ: «Ապասիր, ես քեզ համար կրակ կ'վառեմ, երբ նա վերջացրաւ, յետ դարձաւ և տեսաւ որ երկու կէսերը միացել և դարձել էին մի ահարկու մարդ որ և նստել էր նրա տեղը: «Այդ մեր պայմանի մէջ չէ մանուկ, ասաց երիտասարդը, այդ նստարանն իմն է,:

Մարդն ուզեց նրան յետ մղել, բայց պատանին չ'թողեց և մէկէն հեռացրաւ նը-

բան ու անցաւ իւր տեղը: Նոյն վայրկե-
նին յերդիկից թափուեցան էլի մի քանի
մարդիկ մէկը միւսի ետեւից: Նրանք իրենց
հետ բերին երկու գանգ և ինն մեռելի սը-
րունքներ և սկսեցին նրանցով խաղալ. պա-
տանէն ուզեց ինքն էլ մասնակցել. — կարող
եմ ես էլ խաղալ, հարցրեց նա: Այո, եթէ
փող ունիս: — «Փող ես բաւական ունիմ,
բայց ձեր գնատակները լաւ գողոր չեն. և
առաւ ու գլորցրեց: «Այո՛, ասաց նա,
նրանք լաւ կ'ըջեն, ո՛հ, մենք փառաւոր
զուարճութիւն կունենանք:», «Նա խաղաց
և մի քանի դահեկան տանել տուաւ. բայց
երբ յանկարծ զարկեց կէս գիշերն՝ ամենքը
աներևութացան և նա քնեց հանգիստ մին-
չի լոյս: Միւս օրը թագաւորն եկաւ, որ
տեղեկանայ թէ ինչ է պատահել. — «Ի՞նչ
նոր բան կայ, հարցրաւ նա: — «Նա կոջ
խաղացի այս գիշեր և երկու լիարդ տա-
նել տուի: — Իսկ դու վախ չունեցար:
— Ամենևին, ես զուարճացի. բայց երբ ես
կ'իմանամ թէ ի՞նչ է այդ վախը:»,

Նորորդ գիշերը նա նստեց իւր նըս-
տարանի վրա անհամբեր կրկնելով. «Այո՛

եթէ ես կարողանայի վախ դաշալ, Ար-
դէն բաւական գիշեր էր անցել, երբ վեց
ծաղրածուններ՝ սենեակի մէջ մի դադաղ բե-
րին: — «Ո՛հ, ո՛հ այդ երեւի իմ փոքր քե-
ռիս է, որ ահա երկու օր է որ մեռել է:»,
Այս մատներով նշան արաւ ու կանչեց նը-
րան. «Եկ իմ փոքր քեռի, եկ:», Մարդիկ
գետնին դրին դադաղը, նա մօտեցաւ, վեր
առաւ կափարիչը. այնտեղ կար մի դիակ
պատանքի մէջ, նա շօշափեց դրա երեսը և
տեսաւ որ շատ սառն է. «սպասիր ես քեզ
կ'տաքացնեմ», ասաց նա. կրակի վրա տաք-
ցրաւ իւր ձեռքերը և քսեց նրա երեսը.
բայց մեռելը էլի սառն էր: Յետոյ նա
նրան հանեց դադաղից և ծնկերի վրա դը-
նելով կրակի դիմաց՝ հարում էր նրա ան-
դամները, որ արիւնը շարժի նրա մէջ, սա-
կայն էլի ոչինչ չ'աջողուեց: Ապա նրա միտ-
քը եկաւ որ եթէ երկու հոգի միասին պառ-
կեն՝ նրանք կ'տաքացնեն իրար. նա մեռե-
լին տարաւ իւր անկողինքը, նրան լաւ
ծածկեց և ինքն էլ մօտովը պառկեց: Իս-
կոյն տաքացաւ դիակը և սկսեց շարժուել.
«Տես, փոքր քեռիս, ես քեզ տաքացրի:»,

1002
1003

Բայց մեռելը յանկարծ սկսեց զոռալ. “Հիմա ես պէտք է քեզ խեղդեմ:,,

— Ի՞նչի, այդ էլ իմ վաճառքն է. դու այս քօպէին կերթաս էլն կ'մանես դադաղը. և շուտ վեր առաւ նրան ձգեց դադաղն մէջ և ծածկեց կախարչով: Այն մարդիկը մըտան իսկոյն և տարին դադաղը: “Ախ, մտածում էր նա, ես երբէք չեմ խմանալ ի՞նչ է վախը իմ կեանքումս, ես երբէք ոչինչ չ'պիտի կարողանամ սովորել:,, Այդ պատահմունքից յետոյ ներս մտաւ մի աւելի մեծ մարդ ահաւոր կերպարանքով. նա ծեր էր և մի երկար սպիտակ մօրուք ունէր: “Թշուառական շարաճճի, կոչեց նա, դու շուտով կ'խմանաս ի՞նչ է վախը, որովհետեւ դու կ'մեռնես:,, “Ոչ այդքան շուտ, պատասխանեց պատանին. ինձ սպանելու համար պէտք է որ երկուսս էլ ցանկութիւն ունենանք:,, — “Աս քեզ իմ բաղուկներին մէջ կ'ամփոփեմ:,, ասաց հսկան:

— “Հատ ուրախ եմ, շատ ուրախ եմ, պատասխանեց տղան, շատ մի ուռչի, եթէ դու ուժով ես, ես էլ ուժով եմ և քեզանից էլ աւելի:,,

— Այժմ կ'տեսնենք, կանչեց ծերունին, եթէ ինձանից ուժով ես, ես քեզ կ'խոնարհուեմ, բայց եկ փորձենք: Աս նրան տալաւ մութ անցքերով դէպի մի դարբնոց, ուր վեր առնելով մուրճը խփեց մի սալի, որ մի հարուածով մտաւ հողիմէջ: “Աս, քեզանից աւելի ուժով կ'անեմ:,, ասաց պատանին և մօտեցաւ մի ուրիշ սալի. ծերունին լաւ տեսնելու համար՝ բողբոլին նրա կողքին կանգնեց իւր երկար կախ արած մըքով: Նոյն վայրկենին պատանին վեր առաւ մի կացին ու պատռելով սալը՝ մէջը դրաւ ծերունու միւրեքը ինչպէս մամլում: “Այժմ ես քեզ կ'քաշեմ և դու ես որ կը մեռնես և ոչ թէ ես:,, Յետոյ առաւ մի երկաթի դաւաղան և սկսեց հարուածել ծեր մարդին. մինչև որ սա սկսեց աղաչել և լաց լինել որ նա իրեն աղատի և խոտացաւ նրան տալ ահադին հարստութիւն: Այդ պայմանաւ պատանին նրան բաց թողեց: Ծերունին նրան տալաւ ամրոցը և ցոյց տուաւ մի ներքնատան մէջ երեք արկըղ լիք ոսկով: “Առաջինն, ասաց, աղքատների համար, երկրորդը թաղաւորին, իսկ

երրորդը քեզ համար,, Էնց այդ ասե-
լուց կէս գիշերը զարկեց, տեսիլը աներեւ-
ութացաւ և երիտասարդը մնաց խաւարի
մէջ: Բայց նա ամենևին չ'շփոթուեց, կոյ-
րի պէս շօշափելով գնաց դտաւ իւր սե-
նեակը և քնեց կրակի մօտ: Առաւօտը թա-
գաւորն եկաւ և հարցրաւ. “Եհ, այժմ
իմացա՞ր ինչ է վախը,, — “Տեսել եմ մե-
ռած քեռուս, մի ուրիշ մեծ մօրուքով մար-
դու, որ ինձ ցոյց տուաւ գանձեր, բայց
ոչ մէկը ինձ չ'ծանօթացրաւ վախի հետ,,
Թագաւորը նրան ասաց. “Դու աղատել
ես ամբողջ. իմ աղջիկը քոնն է,, — “Երիտ-
լաւ, պատասխանեց պատանին, բայց այդ
ամենին հակառակ՝ ես չիմացայ ի՞նչ է վա-
խը,, Տիրեցին գանձերին և շուտով հար-
սանէ՛ք արին:

Բայց երիտասարդ իշխանը ինչքան
էլ զոհ լինէր և սիրէր իւր կնոջը, այնու-
մենայնիւ էլ չկրկնում էր. “Այս, միայն
թէ ես մի վախ դգայի,, Արջապէս իշ-
խանուհին համբերութիւնից ելաւ. նրա նա-
ժիշտը ասաց. “Տիկին, եթէ ինձ թողէ՛ք՝
ես շուտով նրան կ'կրթեմ,, Այս գնաց ի-

րանց պարտիզի տակով անցնող գետակից
վերառաւ մի սափոր ջուր լեք խիճով: Այդ
հասաւ գիշերը և երիտասարդ իշխանը քը-
նել էր, իշխանուհին դէն ձգեց վերմակը
մարդու վրայից և սափորի սառը ջուրը
թափեց նրա վրայ— “Օհ, օհ, կանչեց
վերկենալով իշխանը, ի՞նչպէս վախեցայ,
ի՞նչպէս վախեցայ, այժմ ես իմացայ ի՞նչ
է վախը,,

17 ին Յուլիի 1880 ամի Մոսկու:

ԿՈՌՆԷՅ ԼՊԱՊԻ ԳԱԼՏՆԻՔԸ

(ԱԼՖՅՈՆՍ ԴՕԴԷ)

Եւ չին բարեկամ սրինգ ածող Ֆրանկ Սամայը, որ երբեմն երեկոները զալիս է ինձ մօտ ասելու—խօսելու և լաւ թարմ դինի խմելու,—այս օրերս ինձ պատմեց մի գիւղական տխուր անցք, որ պատահել է իմ ջրաղացում 20 տարի սրանից առաջ։ Բարեսիրտ ծերունու պատմութիւնը շարժեց իմ սիրտը և ես կ'աշխատեմ պատմել ձեզ նրա ասածները ձիշտ այնպէս՝ ինչպէս ես ինքս եմ լսել։

Եւ փոքրիկ ընթերցողներ, երեւակայեցէք՝ իբր թէ դուք նստած էք, ձեր առաջներին դրած են թշուղ զինու բաժակներ և ծերունի սրինգ ածողը անում է իւր պատմութիւնը։

«Դ՛մ բարի պարոն, մեր կողմերը միշտ այսպէս խուլ ու մեռած չեն եղե՛լ ինչպէս հիմա: Առաջուայ ժամանակները մեր ջրաղացներում մեծ գործեր էին կատարւում: մեզնից ինն վերստ հեռու ապրող հողագործները իրենց ցորենը մեզ մօտ էին բերում աղալու...: Մեր գիւղի չորս կողմի բլուրները ծածկուած էին հողմաղացներով:

Այն ժամանակները՝ ուր որ չնայէիր թէ աջ, թէ ձախ, ամեն կողմ կ'տեսնէիր ինչպէս հողմաղացների թւերը պտըտւում են եղէնինների վրայից: Փոքրիկ տոպրակներով բռնաւորուած էշերը շարք-շարք լեռնակից լեռնակ էին բարձրանում նեղ ճուռումուռ ճանապարհներով: Շատ տուրեկան բան էր որ ամբողջ շաբաթը այդ բլուրներից լսում էիր մտրակների ձայնը, տոպրակների վրայի սփռոցների խշխշոցը և բռնաւորների աղաղակը:

Աիւրակէ օրերը մենք բազմութեամբ գնում էինք դէպի հողմաղացները. ջրաղացպանները մէկահոտ գինի էին առնում. իսկ նրանց գեղեցիկ կնանիքը յուլունքներով և

փոքրիկ խաչերով էին զարդարուած ինչպէս մէկ-մէկ թագուհիներ: Եւ ինձ հետ բերում էի իմ սրինգը և մինչև գիշերուայ մէջ տեղը պար էինք գալիս:

Մի խօսքով այդ ջրաղացները էին բոլոր մեր ուրախութիւնը և մեր կողմերի հարստութիւնը: Դ՛բաղլարար մի Ֆրանցուզ Փարիզից դէպի թաւարկեն գնացող ճանապարհի վրա մի շոգէաղաց շենեց: Եւ ահա քեզ «նոր բան», — «լաւ բան», ինչպէս ասում են մեզանում:

Գիւղացիները սկսեցին իրենց ցորենը այնտեղ աղալ և խեղճ հողմաղացները մնացին անգործ: Մի քանի ժամանակ նրանք փորձեցին մրցել շոգիաղացների հետ, բայց 'ի զուր, շոգին յաղթեց. մէկը միւսի ետևից հողմաղացները փակուեցան. էլ փոքրիկ էշերին չէիր տեսնել...:

Ջրաղացպանները գեղեցիկ կնանիքը ծախեցին իրանց ոսկի խաչիկները... Եւ չկար մէկահոտ գինի, պարերը վերջացան... էլ 'ի զուր էր փչում քամին, հողմաղացների թւերը չէին շարժւում... Մեր ջրաղաց մի փառաւոր օր դիւղի հասարակութիւնը վրձ-

ռեց քանդել այդ հողմաղացները և նրան տեղ ձիթենի ու խաղող տնկել: Բայց չը նայելով այդ դժբաղդ հարուածին, հողմաղացներից մինը, որ գտնվում էր շոգիաղացի քթի տակ, քաջութեամբ շարունակում էր շարժել իւր թւերը: Այդ Առնէլ պապի ջրաղացն էր, որի մէջ մենք այս րոպէիս նստած խօսում ենք:

Առնէլը հին ջրաղացպան էր, նա իւր ալիւրով ապրել էր 60 տարի և անչափ սիրում էր իւր արհեստը: Շոգիաղացի երեւալը սկզբում դրեթէ նրան խելքից ձգեց: Ամբողջ մի շաբաթ նա վազվզում էր իրենց գիւղով, ժողովում էր գիւղացիներին և գոռում կոչումով քարոզում էր որ այդ պահողները ուղում են թունաւուել ամբողջ Պրօվանսը իրենց շոգիի ալիւրով: “Մի՛ գնաք այնտեղ,” ասում էր նա, այդ աւազակները ալիւր շինելու համար գործ են ածում շոգի, իսկ շոգին սատանայի իրեն հնարած է:.... Իսկ ես բանում եմ քամիով, որ է Աստուծոյ շունչը:....

Եւ ուրիշ շատ այդ տեսակ բաներ էր

ասում իւր հողմաղացները պահպանելու համար, բայց ոչ ոք չէր լսում: Այն ժամանակ զայրացած ծերունին փակուեց իւր հողմաղացի մէջ և սկսեց ապրել միայն ինչպէս վայրի դադան: Աս մինչև անգամ չը թողեց որ իրեն մօտ ապրի իւր թռռն տասնհինգ ամեայ գելեցիկ Ալփետտան, որն իւր ծնողների մեռնելուց յետոյ միայն մի պապ ունէր:....

Խեղճ աղջիկը ստիպուած էր ինքը միայն իւր ապրուստը ճարել. շրջում էր գիւղերը, մի տեղ հնձում էր, միւս տեղը ձիթապտուղ էր ժողովում և այլ տեղ շերամ: Բայց ծերունի պապը իւր թռռանը շատ սիրում էր. օրինակ՝ նա շատ անգամ օրուայ ամենատաք միջոցին դնում էր գիւղերում գտնում իւր այդ սիրելի աղջկան, նայում էր ամբողջ ժամեր նրա վրա և լաց էր լինում առանց աչքը նրանից վերցնելու: Մեր կողմերում այնպէս էին համոզուած, որ իբր հին ջրաղացպանը իւր Ալփետտայից բաժանուել է ժլատութիւնից և որ նա շատ վատ է վարուել թոյլ տալով խեղճ աղջկանը ընկնել գիւղեց գիւղ, գործ

ունենալ կոպիտ տէրերի հետ և ենթարկուել բոլոր այն վտանգներին, որոնք սպասում են օտարական աշխատուոր աղջկանը:

Երբ այդ ոչ ոք չէր հաւանում այն բանին, որ Սօնէյլ պապի պէս մի յարգելի մարդ և որ մինչև այն ժամանակ պահում էր իւր արժանաւորութիւնը, այժմ սկսել է պտտել փողոցները ինչպէս գնչու ցնցոսի շորերով, ծակ գտակով, ոտաբոբիկ: ... Բանն այնտեղ հասաւ, որ կիւրակէ օրերը երբ նա գալիս էր պատարագին՝ մենք ուրիշ ծերունիներս ամաչում էինք նրա տեղ. այդ բանը ինքն էլ լաւ նկատում էր, և սկսեց էլ առաջ չ'կանգնել եկեղեցու մէջ, այլ հեռու գալով ամաչում աղքատների հետ: Սօնէյլ կեանքը դարձել էր մի գաղտնիք. վաղուց էր որ ոչ մի գիւղացի չէր տարել նրա մօտ ցորեն աղայու, բայց նրա հողմաղացի թւերը առաջուայ պէս շարժվում էին: ... Երեկոյեան պատահում էին ծերունի Սօնէյլին, որ էշին բռնում էր ալիւրի տոպրակներ:

— Բարի երեկոյ, Սօնէյլ պապ, կանչում էին նրան գիւղացիք. ի՞նչպէս է գործդ,

լա՞ն է յառաջ գնում:

— Փառք Աստուծոյ, որդիքս, գնում է, շատ լաւ է գնում, պատասխանում էր նա խորամանկ կերպով:

Բայց երբ նրան շատ խնդրում էին, որ նա ասի թէ ո՞ւր տեղից է այնքան գործ գտնում, նա մատը գնում էր բերնին և հաղիւ թէ շունչ էր առնում. «սո՛ւս, ես օտար կողմերի համար եմ բանում. և աւելի բան նրանից դուրս չէիր կարող քաշել:

Նրա հողմաղացը մտնել՝ բոլորովին անկարելի էր, մինչև անգամ Ս. իվետտան չէր կարողանում ներս նայել:

Հողմաղացի դուռը միշտ ամուր փակուած էր լինում. ահագին թւերը միշտ շարժվում էին, հին էշը էլի առաջուայ պէս խոտ էր արածում բակում, իսկ պատուհանի տակ արեւում պարկած էր լինում մեծ նիհար կատուն, որ մտիկ էր անում բարկացած աչքերով: Այդ հողմաղացը մի խորհրդաւոր կերպարանք էր ստացել և այն կողմերում բոլորը խօսում էին նրա վրա: Ամեն ոք մի տեսակ էր բացատրում Սօնէյլ պապի գաղտնիքը և միաձայն վճռել

էին, որ նրա հողմաղացում աւելի փողի՝
քան թէ ալիւրի քսակներ կան:

Բայց վերջ ի վերջոյ բանը յայտնի
եղաւ և ահա ինչպէս:

Սեր կողմերի տղաներին և աղջիկ-
ներին պար ածելով, ես՝ մի գեղեցիկ օր
նկատեցի որ իմ տղամարդիկներից մեծը և
Ա իվետտան սիրահարուել են: Աստուծոյ
անբաւական չէի դրանով. Աստուծոյ
անունը մեզանում մեծ պատում էր և բա-
ցի դրանից ես շատ ուրախ կ'լինէի իմ տա-
նը պահպանել այդ գեղեցիկ Ա իվետտա-
յին: ... Այլ երկար չ'մտածեցի, վճռեցի շու-
տով վերջ տալ այդ գործին և ճանապարհ
ընկայ դէպի հողմաղացը, որ մի երկու խօսք
ասեմ ծերունի պապին: Այս, ծեր կա-
խարդ. պէտք էր տեսնել թէ ինչպէս ըն-
դունեց նա ինձ, դուռը չի բանում որ չի
բանում: ... Բանալիի ծակով ես նրան մի
կերպ բացատրեցի բանը. և բոլոր ժամա-
նակ երբ ես խօսում էի, այն անպիտան կա-
տուն, որի կաշին և ոսկորներն էին մնա-
ցել, ինչպէս սատանայ մոմում էր գլխիս
վերևից: Օտրունին չ'թողեց որ ես վեր-

ջացնեմ խօսքս և ամենամեծի կերպով
բղաւեց իմ վրա և ասաց որ ես գնամ իմ
սրինգին ետևից և եթէ ուզում եմ այդպէս
շուտ պսակել իմ տղին, թող գնամ հարս-
նացու գտնեմ շողիաղացներում: Ի հարկէ
այդ տեսակ պատասխանից արինս գլխիս
զարկեց, բայց էլ ուշ ինձ պահեցի, ես
հեռացի այդ հինուուրց ծերունուց՝ թող-
նելով նրան իւր ջրաղացքարերի հետ և վի-
րադարձի, պատմեցի մեր նշանուածներին
իմ անյաջողութեան մասին: ...

Խեղճերը ինձ չէին հաւատում և ա-
սեւ ողորմութիւն էին խնդրում, որ ես
թոյլ տամ՝ իրենք երկուսով՝ գնան հողմա-
ղացը և խօսեն պապի հետ: ...

Աստուծոյ չ'արի նրանց խնդրքը մեր-
ժեղ և մի բուրբուն նշանց հետքը կորաւ:
Այն պէս ժամին երբ նրանք հասնում
են այստեղ, Աստուծոյ պապը նոր է լինում
դուրս եկած. դուռը երկու կողպէքով փա-
կած է եղել բայց ծերունին դուրս գալուց՝
մոռացել է վեր առնել դրոշից սանդուղքը
և իսկոյն երեխաների միտքն է եկել լու-
սամուտով մտնել ներս և տեսնել ինչ կայ

այդ երևելի հողմաղացում:...

Օւրմանալի բա՛ն. ջրաղացների չորս բոլորտիքը դարտակ, ոչ մի պարկ, ոչ մի հաս ցորե՛ն. ալիւրի հետք ամենեւին չէ եղել ոչ պատերի և սարդիոստայների վրան:

Սընչեւ անգամ չկոր այն պատուական հոտը, որ լինում է ջրաղացներում աղած ցորենից:... Պլլաւոր թախտը ծածկուած էր թանձր փոշիով և նիհար կատուն քնած էր նրա վրա:

Ներքին մասը նոյնպէս աղքատ էր և դարտակ, անպէտք մահճակալ, մի քանի կտոր ցնցոտիներ, մի կտոր հաց սանդուղքի վրա և յետոյ մի անկիւնում 3—4 ծակ քսակներ, որոնցից թափվում էին աղը և հին ծեփի կտորներ:...

Լհա, ի՛նչ էր Աօռնէյլ պտպի գաղտնիքը:

Լյդ իսկ ծեփը նա տանում էր երեւոյեանները ճանապարհներով իւր հողմաղացի անունը չկոտրելու համար և որպէս զե մենք կարծէինք թէ նա ալիւր է աղում... խեղճ հողմաղաց. խեղճ Աօռնէյլ. Եղիաղացները վաղուց նրանից յետ էին

քաշել վերջի ալիւր աղացողներին: Թւերը առաջուայ պէս շարժվում էին, բայց ջրաղացքարի տակը դատարկ էր: Նրեխաները արտասուքն աչքին եկին ինձ պատմեցին ինչ որ տեսել էին: Սիրտս խիստ շարժուեց երբ նրանց խօսքերը լսեցի... էլ ժամանակ չկորցրի, վաղեցի հարեաններիս մօտ, պատմեցի նրանց կարճ խօսքով բոլոր բանը և մենք ամենքս համաձայնուեցինք մեր մէջ տանել իսկոյն հողմաղացը բոլոր ինչքան մեղ մօտ ցորեն կար:... Լսելն ու կատարելը մէկ եղաւ: Բոլոր գիւղը ոտքի ելաւ և կազմեցինք երկար շարք էշերով բեռնած ցորենով:

Հողմաղացը բացուեցաւ կրնկան վրա:

Եւքում նստած էր Աօռնէյլ պտպը մի քսակի վրա, որ լիքն էր ծեփով. գլուխը ձեռների վրա կախ ձգած. տուն վերադառնալով՝ նա նկատել էր որ իւր հողմաղացը մարդ է մտել իւր բացակայութեան միջոցին, որ տխուր ու ցաւալի դաղտնիքը բացուել է:... Խեղճ եմ, կրկնում էր նա, այժմ ինձ մնում է միայն մեռնել: Եւ նա հեծկտում էր այնպէս, որ նրան նայելով՝

մարդու սիրտը կտրտվում էր. և ի՞նչ ի՞նչ քնքոյշ անուններ չէր տալիս նա իւր հողմաղացին, նրա հետ խօսում էր ինչպէս կենդանի մարդու հետ:

Այդ վայրկենին էշերը ներս են մտնում բազը, իսկ մենք “բարի-հին,” ժամանակների նման, կանչում էինք ինչքան ուժներումս կար. “Հէ՛ հողմաղաց, հէ՛ ջաղացպան,” Տոպրակները դիզուեցան դրան առաջ և դեղին հատիկները թափվում էին դեմքի վրա ամեն կողմից: ... Սոննէյլ պապը տեսածին չէր հաւատում:

“Ա՛յ վեր է առնում ցորենը իւր դողդոջուն բուռի մէջ և շփում էր նրանց, ծխաղում և լաց լինում միևնոյն ժամանակ... “Այս ցորեն է, Տէր իմ Աստուած... ի՛սկ ցորեն է, թողէք մի լաւ նայեմ վրան,” Յետոյ նա դարձաւ մեզ և ասաց. “Ի՛նչ ես զիտէի որ էլի ինձ մօտ էք զաւր... բոլոր այդ շողակաղացները խաբէրանք են, ...

Սենք ուղեցինք նրան հանդէսով առնել զիւր:— “Ո՛չ, որդիքս, ո՛չ, ամենից առաջ պէտք է կերակրել իմ հողմաղացին: Արեւակայեցէք, քանի՞ ժամանակ է որ նրա

ատամները զուր անող իրար են քսվում, ... Սենք բոլորս արտասուեցինք տեսելով ինչպէս խեղճ ձերունին շփոթուել էր, բանում էր պարկերը և ջրաղացքարերի ետեւիցն էր կենում, մինչ դեռ աղվում էին հատիկները և նօսր փոշին բարձրանում էր գէպի առաստաղը:

Այդ օրից յիշաւի մենք չ'թողեցինք ձերունի ջրաղացպանին անդործ:

Յետոյ մի առաւօտ մեռաւ ձերունի Սոննէյլ պապը. մեր վերջին հողմաղացի թեւերը դարբեցին շարժելուց և այս անգամ յաւիտեան... Սեռաւ Սոննէյլը և նրա տեղը ոչ ոք չ'երեւեցաւ:

Ի՞նչ արած, պարոն, աշխարհումս ամեն բանի վերջ է լինում և պէտք է ենթադրել որ հողմաղացների ժամանակը նոյնպէս անցել է, ինչպէս որ անցել է Հռոմուսի վրայի լաստերի և մեծ կօշիկներով բաճկոնների ժամանակը:—

ՊԼՐՈՆ ՍԷԳԻՆԻ ԵՅԾԻԱՐ.
(ԱԼԾՈՆՍ ԳՈԴԷ.)

Պարոն Սէգէնը այծեր պահելում շատ վաղուց էր բախտ չունէր: Բոլոր նրա այծերը փչացան միւսնոյն կերպով. մի գեղեցիկ առաւօտ նրանք կտրում էին իրանց կապերը, փախչում էին սարերը և այնտեղ նրանց ուտում էր դայլը: Ոչ վախը դայլից, ոչ տիրոջ փաղաքաշանքը, — ոչինչ չէր կարողանում նրանց կապած պահել: Երբևէ այդ այծիկները անկախութիւն սիրող էին և ինչ կուգէր լինի՝ նրանք պահանջում էին, որ իրենք լինին ազատ-արձակ:

Բարեսիրտ Սէգէնը ամենևին չէր հասկանում զրանց այդ յատկութիւնը և մնացել էր շուարած: «Նա ասում էր. «Ոչ ինչ հնար չ'կայ այդ ցաւին դարման տանելու, այծերը ինձ մօտ ձանձրանում են և ես չ'գիտեմ ինչպէս պահել նրանց»,

Սակայն ինքը չէր յուսահատուիլ և

վեց այծերիցը զըկվելով, դարձեալ եօթնևութորդին գնեց, բայց այս անգամ բոլորովին նորածին այծ գնեց, որպէս զի աւելի լաւ կարողանայ իրեն վարժեցնել և ընտելացնել:

Ահա, այդ ի՞նչպիսի սիրուն այծիկ էր, ինչ գեղեցիկ էին նրա խոնարհ աչքերը, նրա զննուորականի միրուքի նման փոքրիկ միրուքը, նրա սև վայլուն կճղակները, խալ-խալոտ եղջիւրները և երկար սպիտակ բուրդը, որ նրան ինչպէս վերմակ ծածկել էր. բայց ի՞նչպէս նա քաղցր վարուող և հանդարտ էր: Թոյլ էր տալիս որ իրեն կը թեն, — ամենեւին չէր շարժվում, ոտը կաթնամանի մէջը չէր մտցնում... հրաշք էր և ոչ այծիկ:

Պ. Աէգէնի տան ետև կար մի փոքր անկիւն շրջապատած փշերով, ուր և տեղադրեց նա իւր փոքր սանիկին: Խոտի ամենալաւ տեղը կապեց նրան մի ձօղեց, պարանք երկար թողեց և ժամանակ առ ժամանակ դալիս էր տեսնի թէ լաւ է նա: Այծիկը երևում էր, որ շատ բախտաւոր էր և խոտն արածում էր այնպէս դո՛հ դէմքով, որ պարոն Աէգէնը մնացել էր զարմացած:

Սերջապէս, մտածեց խեղճը. դոնէ այս մէկը ինձ մօտ չի ձանձրանում, ...

Պարոն Աէգէնը սխալուեց. նրա այծիկը ձանձրանում էր:

Սի անգամ գէպի սարերը նայելով ապաց նա ինքն իրեն. «Ախ, ինչպէ՛ս լաւ պէտք է լինի այնտեղ վերեներում... ի՞նչ քաղցրութիւն կ'լինի ցատկել այնտեղ թաւրմ խոտերում առանց այս անիծած պարանին, որ տաշում է վիզս... կարելի է էշերը եգները սիրում են ցանկապատ տեղերում արածել, բայց այծերը պէտքէ ազատ լինեն, ...»

Այդ ժամանակից այնտեղ բուսած խոտը նրան անհամ թուեց: Այծիկն սկսեց ձանձրանալ և նիհարել, նրա կաթը հետզհետէ նօսրանում էր: Ցաւալի էր տեսնել, որ նա ամբողջ օրեր աշխատում էր ազատուել կապանքից, չէր դարձնում զլուխը սարերի կողմից և գանգատուելով կանչում էր մէ — է...:

Պ. Աէգէն պարզ նկատում էր, որ այծիկին մի փառ բան է պատահել, բայց չէր կարողանում հասկանալ...

Սի անգամ առաւօտեան, նա հազիւ

վերջացրել էր կթել, այծիկը դարձաւ դէ-
պի նրան և ասաց իւր լեզուով:

— «Վսեցէք, պ. Սէգէն, ինձ համար շատ
տխուր է ձեզ մօտ, թողէք գնամ սարերը:

— Այո, Աստուած, սա էլ այնտեղ,
կոչեց շուարած Սէգէնը և վախից ձգեց
ձեռքից կաթնամանը և յետոյ նստեց խոտի
վրայ: «Ի՞նչպէս, բլանկետա, դու ուզում
ես գնալ,»

— Այո, պ. Սէգէն:

— Մի՞թէ այստեղի խոտը քիչ է քեզ
համար:

— Օ, ո՛չ պ. Սէգէն:

— Կարելի է կապդ կարճ է, ուզում ես
երկարացնե՞մ:

— Չարժէ պ. Սէգէն:

— Արեմն քեզ ի՞նչ է հարկաւոր, դու
ի՞նչ ես ուզում:

— Ես ուզում եմ սարերը գնալ պ. Սէգէն:

— Բայց չ'գիտե՞ս որ սարերում գայլեր
են մանգալիւ. ի՞նչ կ'լինի եթէ դու նրանց
կ'պատահես:

— Ես նրանց հարու կ'տամ իմ եղջիւր-
ներովս պ. Սէգէն:

— Օ—հօ—հօ, գայլը շատ կ'վախի քո
եղջիւրներից. նա իմ այն-տեսակ այծերս է
կերել, որոնց եղջիւրները քոնից շատ-շատ
լաւ էին: Դու հօ՞ Ծանաչում էիր ծեր Ռե-
նօգին, որն այնտեղ էր անցեալ տարի, ե-
րևելի այժ էր,— ուժով և չար: Նա ամ-
բողջ գիշերը կռուել է գայլի հետ, բայց
վերջապէս առաւօտեան էլի գայլը կերել է
նրան:

— Այդէ՛ս. խեղճ Ռենօդա... բայց դա
ինձ համար ոչինչ չէ նշանակում, պ. Սէ-
գէն. թողեցէք գնամ սարերը:

— Ողորմած Աստուած, բացականչեց պ.
Սէգէնը. այս ի՞նչ բան է պատահում այ-
ծերիս հետ: Ահա սրան էլ կ'ուտի գայլը:
Ո՛չ, ո՛չ, ես կամքիդ հակառակ քեզ կ'կա-
պեմ, չարաձճի, դու կարող ես պարանը
կտրել, ուստի ես քեզ կ'փակեմ փարախի
մէջ և այնտեղից դու արդէն էլ դուրս չես
գալ:

Այդ ասելով պ. Սէգէնը տարաւ այ-
ծին փարախ, ուր բոլորովն մոլթ էր, դու-
ռը փակեց, բանալին էլ երկու անգամ շուռ
տուաւ: Բայց դժբախտաբար նա մոռացել

էր լուսամուտը փակել և հէնց որ նա երեսը դարձրաւ, հեռացաւ, այծիկը ցատկեց լուսամուտից և փախաւ....

Արը սպիտակ այծիկը հասաւ սարերը, նրան ամենքը մեծ ուրախութեամբ ընդունեցին. դեռ ոչ երբէք ծերունի կողմնները չէին տեսել նրա նման մի պատուական հիւր: Արան ամեն տեղ մի փոքրիկ գշտոյ՞ն պէս էին ընդունում: Հազանակը գրեթէ մինչև զետիւն ցածանում էր, որ այծիկին դիպչի իւր շիւղերով: Ոսկի ծաղիկները բացել էին նրա համար խրեանց թերթիկները և նրանք այս անգամ աւելի սքանչելի հոտ էին բուրում, ամբողջ սարը նրա համար զարդարուել էր ինչպէս տօնի օր:

Մեր այծիկը ինչպէս բախտաւոր պէտք է համարէր իրեն: Այլ ոչ կապանք կար, ոչ ձօղ, ոչ ինչ չէր արգելում նրան՝ ցատկել և արածել ազատաբար: Աւ ինչքան խոտ կար. նա մինչև եղջիւրները կորչում էր նրանց մէջ. այդ խոտն էր հոտաւետ, փափուկ և հազար մի տեսակ ուրիշ պատուական խոտերով շրջապատուած: Վրանք ամենևին ցանկապատի միջի խոտին նման չէին:

Ինչքան ծաղիկներ կար, ծաղիկներ, ահազին կապոյտ շեփոր ծաղիկ, երկար ծիրանի հարսնէմաններ, վայրի ծաղիկների ամբողջ անտառներ՝ լիքը հարբեցնող հիւթերով....

Քիչ էր մնացել սպիտակ այծիկին ուրախութիւնից խելքը դլխիցը թռչէր, նա սկսեց թաւալ-թաւալ անել ոտները դէպի վեր բարձրացնելով և չափչփել մարմանը՝ ընկած շաղանակների և չոր տերեւների հետ: Յետոյ յանկարծ մէկ ցատկելով էլն ոտի է կանգնում և սլանում է դուխը բարձրացած ծառերի և թփերի միջով, կամ վեր է ելնում ժայռերի զլուխը, կամ մտնում է ձորի մէջ, վերև, ներքև, ամեն տեղ....

Արեւիկ էր մտածել, որ ոչ թէ միայն նա էր, այլ թէ պ. Մեգէնը տասն այծունէր սարերում, ու ոչ մի երկիւղալի բան Բլանկէտի միտքը չէր ընկնում:

Մէկ ցատկելով նա անցնում էր մեծ առուակները, որոնք նրան ծածկում էին փոշիով և փրփուրով, բոլորովին թրջուած նա մեկնելում էր մի տափարակ տեղ արևի տակ, որ չորացնում էր նրա բուրթը....

Մի անգամ՝ մի գեղեցիկ ծաղիկ բեր-
նում նա մօտեցաւ մի ապառաժի ծայրին
և տեսաւ շատ խոր ցածում պ. Սէգէնի
տունը իւր ցանկապատով. այծիկին այդ
բանը շատ զուարճացրաւ և քիչ էր մնա-
ցել որ նա լաց լինի:

— Ինչպէս այնտեղ ներդաճք է, ասաց
նա, և ինչպէս էի կարողանում ապրել
այնտեղ:

Խեղճ այծիկ, դու այնքան ես բարձ-
րացել, որ քեզ թւում է իբր թէ ամբողջ
աշխարհը կարող է քեզ հետ հաւասարվել:

Մի խօսքով՝ փառաւոր օր եղաւ մեր
այծիկի համար: Այս օրին այս կողմ այն
կողմ վազելիս հանդիպեց մի խումբ այծեամբ
ների, որոնք լաւ ախորժակով ուտում էին
վայրի խաղող: Մեր փոքրիկ վազվողին
նրանք շատ հաւան կացին, ուստի խաղո-
ղի թփի մօտ լաւ տեղ տուին նրան: Բայց
յանկարծ փչեց զովքամին, սարը ծածկ-
վեցաւ ալ շուաքով, հասաւ երեկոն: Ցա-
ծում դաշտերն անհետացան մութի մէջ:
Պ. Սէգէնի ցանկապատը կորաւ մշուշի
մէջ և երևում էր միայն նրա տան կտուրը

իւր ծխող յերգիկով: Բլանկետան լսեց խաշ-
ների զանգալների ձայնը, նրանք դէպի տուն
էին դառնում և նա տխրեց....

Բազէն թռաւ նրա մօտից և իւր
թևով դիպաւ այծիկին, նա դողաց... Յե-
տոյ յանկարծ ամբողջ սարում լսուեցաւ մի
անընդհատ աղաղակ. ո՛ւ, ո՛ւ, ո՛ւ... ո՛ւ... ո՛ւ...

Այժմ միայն այծիկը մտաբերեց զայ-
լին... ամբողջ օրը ուշ քից ընկած ամենևին
չմտածեց նրա մասին. յանկարծ լսուեց պ.
Սէգէնի փողի ձայնը, որ կանչում էր այ-
ծիկին հովտի միջից, նա վերջին փորձն
էր փորձում:

Ո՛ւ... ո՛ւ... դուռում էր դայլը:

“Ետ դարձիր, ետ դարձիր”, կան-
չում էր պ. Սէգէնի փողը:

Այնպէս ըոպպէ էր լինում, որ Բլան-
կետան ուզում էր վերադառնալ, բայց երբ
միտն էր գալիս ձօղը, պարանը, ցանկապա-
տը—նրան երևում էր որ էլ դժուար է այդ
կեանքին ընտելանալ... նա վճռեց, որ աւե-
լի լաւ է մնալ:

Պ. Սէգէնի փողը արդէն լռել էր:

Յանկարծ նա իւր ետեւը տերեւների

խշխշոց լսեց՝ յետ դարձաւ և տեսաւ մոռ-
թի մէջ՝ կարճ՝ բոլորովին ուղիղ ականջներ
և երկու՝ կրակի պէս վայլով աչքեր, — դա
գայլն էր....

Նա անշարժ նստած էր իւր ետևի
թաթերի վրա, կերպարանքով ահագին և
մոխի էր անուամբոքիկ ճերմակ այծի վրա,
առաջուց սրելով իւր ատամները: Պայլը
շատ լաւ դիտէր, որ անպատճառ նրան կու-
տէ, այդ պատճառաւ էլ՝ չէր շտապում մի-
այն երբ երեսը նրանից դարձրաւ, նա չա-
րանենդ կերպով սկսեց ծիծաղել և ասաց.
— «Հա, հա, հա, պ. Սէդէնի այծիկ...»
Հաստ կարմիր լեզուն կախ ձգեց իւր կեղ-
ատո գունչով:

Բլանկետան զգաց որ ինքը կորած է...

Առ ընդպէս նա յիշեց ծեր Ունտզի
պատմութիւնը, որ ամբողջ գիշերը մրցել
էր, բայց առաւօտեան դէմ այնուամենայ-
նիւ, գայլը կերել էր նրան: Բիշ էր մնա-
ցել, որ մեր այծիկը թոյլ տար որ այդ բո-
պէին գայլն իրեն ուտի, բայց լաւ խորհե-
լուց յետոյ՝ նա թողեց այդ միտքը և կռուե-
լու դիրք բռնեց. պլուխը ցած, եղջիւննե-

րը վեր, ինչպէս վայել էր պ. Սէդէնի քաջ
այծիկն...: Ո՛չ թէ նա յոյս ունէր սպանել
գայլին, ո՛չ. այժերը գայլ չեն սպանում,
այլ նա ուզում էր փորձել՝ կարող է ինքն
էլ Ունտզի պէս մտքառել այնպէս երկար:

Արեշը մօտեցաւ և փոքրիկ եղջիւն-
ները իրենց գործը սկսեցին:

Ո՛հ քաջ այծիկ. ինչպէս նա լաւ
կռվում էր:

Այ պակաս քան տասն անգամ նա ստի-
պեց գայլին յետ կենարշունչ քաշելու հա-
մար: Այդ հանդէսը կարճ վայրկեաններում՝
մեր փոքրիկ քաղցրասէրը շտապում էր կրտ-
րել իւր սիրելի խոտերից, ծամել և լեքը
բերնով սկսում էր էլի կռուել... Այդպէս
գործը շարունակուեց ամբողջ գիշերը:

Դամանակ առ ժամանակ այծիկը տեսնում
էր ինչպէս պարզ երկնքում պսպղում էին
փայլուն աստղերը և մտածում էր ինքն իրեն.
— «Այս եթէ զոնէ մինչև արշալոյս դի-
մանայի...»

Աստղերը մէկը միւսի ետևից հանգեցին:

Բլանկետան առաջուանից աւելի էր աշ-
խատում իւր եղջիւններով, խակ գայլը ա-

տամներով:

Հորիզոնում գունատ լոյս սկսեց երևալ: Մի հեռու գոմանոցից լսուեցաւ ձայնը կտրած քարաղաղի կանչելը:

— «Աւերջապէս աստ, մոռանց խեղճ կենդանին, նրա ցանկութիւնն էր մինչև արշալոյսը մնալ յետոյ մեռնել և նա մէկնուեց գետնի վրա իւր պատուական ճերմակ մորթու մէջ, որն ամբողջ արիւնաթաթալ էր դարձել: Այդ ժամանակ գայլը ընկաւ նորա վրան, սխառաւ սխառաւ արաւ և լափեց:

23 Յուլի 1880 Մօսկւա:

ԴՐՕՇԱԿԱՆԻՐ.

(ԱԼՖՈՆՍ ԴՕԴԷ)

Ե.

Օրախոսումքը երկաթուղու հողաբը-
լուրի գառիվայրի վրայից կոմում էր և
գնդակների նշան էր դարձել բոլոր պրու-
սական զորքին, որ գումարված էր նրան
դիմաց ու պատսպարուած մի անտառում:

Հրաձգութեան ասպարէզը ութսուն
Բէլլի տարածութիւն էր: Խմբակապեա-
ները զինուորներին պատուիրում էին՝ «պառ-
կիր, ...բայց ոչ որ չէր ուզում հնազանդիլ
և անվնհեր զօրախոսմբը շարունակում էր
կանգուն մնալ իւր դրօշակի շուրջը պատած:

Բնդարձակ հորիզոնում՝ վերջալոյսի
յետին ճառագայթներով լուսաւորուած, նոր
հասկ ձգած դարիի արտերթւած և մարմանդ-
ներում, — այդ մարդկանց ամբոխը յոգնած
և փաթաթուած աղօտ ծուխով՝ նմանում

էր խաշինքին, որին բաց դաշտում վրայ
էր հասել սարսափելի մրրկի առաջին յոր-
ձանքները....: Եւ յիրաւի, գնտակները իսկ
անձրեւի պէս էին թափվում այդ զառի-
վայրի վրա: Ասվում էր միայն հրաձգու-
թեան ճայթիւնը և ռազմական կաթսա-
ների խուլ ձայնը, որոնք զլորվում էին դէ-
պի փոսը, և գնդակների վզվզոցը, որ եր-
կար ժամանակ անցնում էր պատերազմի
դաշտի մի ծայրից դէպի միւսը՝ մի տեսակ
սրահնչիւն և չարագրգիռ բոմբիւնով: Ժա-
մանակ առ ժամանակ դրօշակը, որ բարձ-
րացած էր զինուորների զլուխներին վրայից՝
տատանուելով հրաձգութեան յորձանքնե-
րից՝ ընկնում էր գետին ծուխի ամպերում:
այդ վայրկենին լսվում էր մի գոռոզ և խիստ
ձայն, որ ծածկում էր հրաձգութեան թըն-
դիւնը և ձայնը կտրած վիրաւորուածների
անէծքը, — «դէպի դրօշ, տղէ՛քք, դէպի
դրօշ...: Եւ խսկոյն ի մշակապետներից մինը
դուրս էր գալիս յառաջ. նրա պզտոր ինչ-
պէս շուաք՝ դէմքը աչքի էր զարնում այդ
արիւնոտ մշուշի միջից — և քաջաց դրօշը
նորից ինչպէս կենդանացած կրկին ծածա-

նում էր կոուի գոշում:

Քսաներկու անգամ ընկել էր նա... քսաներկու անգամ այդ ձողը դեռ տաք՝ տաք, դեռ ուրեքած մեռնալ ձեռքից, կրկին բռնվում էր, բարձրանում էր և երբ արեւը մթնելուց յետոյ, զօրքից մի բուռ մնացած մարդիկ հանդարտ տեղի էին տալիս, — դրօշը արդէն մի հասարակ կտոր էր դարձել տասնապետ շօնիւսի ձեռքում, որ քսաներորդ — երրորդ դրօշակակիրն էր այդ օրը:

Բ.

Հասնապետ շօնիւսը հէն ծառայող էր, հազիւ իւր անունը գրել կարողացող. նա իւր կեանքի քան տարին դորձ էր գրել հարիւրապետի նշան ստանալու համար: Բնկեցիկ-որդի բոլոր նեղութիւնները, զննողանոցի բթամտացնող ազդեցութիւնը երևում էին նրա ցածր և պինդ ձուկատի վրտ, նրա ռազմական պարկով լեռնաւորուած մէջքին վրա և նրա խնչահա հասարակ զննորի շարժումներին վրա կարգին մէջ: Շէնց այդ կռուի երեկոյեան զօրանքին առաջնորդը նրան տաց. «Դո՛ւ

դրօշը վերցրիր, ո՛վ քաջ, պահիր, դու դրան,, Եւ նրա ռազմական ղեկստին վրա, որ անձրեւից և վառօդից գոյնը տուել էր բոլորովին, բանակում օդի ծախող կինը կարեց հարիւրապետի նշանը: Սիւայն պարծանքն էր այդ նրա համեստ կեանքում:

Քիչ առաջ հասարակ զննորի ծուռ մէջքը ուղղուեց: Եւ խղճալի արարածը որ փարձած էր միշտ մանդալ մէջքը ծռած, աչքերը զեռնին ձգած, — այդ ժամանակից ստացաւ գոռոյ դէմք, նայուածքը միշտ դէպի վեր ուղղած, որպէս զի տեսնէ թէ ինչպէս է ծածանվում այդ կտուրի կտորը և որ բռնէ նրան ինչքան կարելի է ուղիղ, բարձր, — բարձր մահից, դաւաճանութիւնից, հարուածից: Առուի օրերում շօնիւսից աւելի բաղդաւոր մարդու չէր տեսել ոչ ոք. նա պինդ՝ երկու ձեռքով բռնում էր իւր դրօշն ձողը, որ լաւ դրած էր կըտաւէ ամանի մէջ. նա մի խօսք անգամ չէր խօսում, չէր շարժվում: Շանրաբարոյ, ինչպէս ժամարար քահանայ, նա կարծես, իւր ձեռներում սրբութիւն էր բռնած: Բոլոր նրա կեանքը, բոլոր նրա ոյժը ասես

այդ ժամանակ նրա մատներումն էր, որոնք սեղմում էին զեղեցիկ, ոսկեթել կտաւի կըտորը, որի վրա զնտակների կարկուտ էր թափում և նրա աչքերում, որոնք անոյեան կանչող կերպով ուղղակի դարձրած էին պրուսացիներին, կարծես, ասելով. — «Հապա փորձեցէք առնել սրան ինձանից,»:

Ոչ ոք չէր համարձակում այդ անել, և ոչ իսկ մահը: Բռնի և Գրավելտի երկու ամենաարիւնահեղ պատերազմներից յետոյ, դրօշը ամեն կողմից դառնում էր կտրրտուած, պտտառտտուած. բայց նրան միշտ կրում էր էլի ծեր Հռնիփուսը:

Գ.

Հասաւ վերջապէս Սեպտեմբեր ամիսը, զօրքը կանգ առաւ Մէցի տակ, ուր թնդանօթները ծածկուեցին ժանդով և ուր աշխարհիս առաջին զօրքը վատացած անդործունէութիւնից, տեղեկութիւնների պակասութիւնից, պաշար չ'իներուց՝ մեռնում էր ջերմից և անձկութիւնից իւր հրացանի մօտ: Ոչ վարչութիւնը, ոչ զինուորները՝ այլ ևս չէին հաւատում յաջողութեան

միայն Հռնիփուսն էր պահել իւր հաւատը: Եռադունեան կտաւի պատառը նրա համար ամենայն ինչ էր և քանի որ նրան իւր մօտն էր տեսնում, իրեն թվում էր որ դեռ ամեն ինչ կորած չէ: Պաշարը, որովհետեւ ոչինչ գործ չ'կար, դօրախմբի առաջնորդը դրօշն իրեն մօտն էր պահում մի դաստակերտում Մէցի մօտ և խեղճ Հռնիփուսը նմանում էր այն անձկոտ մօրը, որի երեխան առել յանձնել էին ծրմօր...: Նա միշտ իւր դրօշի վրա էր մտածում: Յետոյ երբ անձկութիւնը նրան չափազանց շատ նեղացնում էր, նա վազում էր Մէց և բաւական էր, երբ նա կ'տեսնէր իւր դրօշը էլի այնտեղ հանդարտ թեքուած պատին, — որ վերադառնար տուն լի արիութեամբ, տոկունութեամբ, բերելով իւր հետ՝ դէպի իւր թրջուած վրանը՝ կռիւների յիշատակը. նա յիշում էր ինչպէս լայն բացուած ծածանուող դրօշակով յարձակվում էին պրուսական պատնէշների վրա: Օգրավար Բագենի հրամանը նրա բոլոր խորհուրդները ցրեց...: Մի անգամ առաւօտեան զարթնելով, Հռնիփուսը տեսաւ,

որ բոլոր բանակը շփոթուած էր մէջ է. զինուորները խումբ-խումբ կանգնած, զրգուռմ էին իրար կատաղի գոռում-կոչումով, սպառնալով իրենց բռունցքներով՝ ցոյց տալով դէպի քաղաքի կողմը, իբր նրանց զայրոյթը մատնանիշ էր լինում դէպի մեղաւորը։ Ասում էին աղաղակներ, ... «Դռնե՛ր նրան... զնդակակոծ՝ առնե՛ր, ...» Աւ խմբակայանները թոյլ էին տալիս խօսել... նրբանք զլուսները քաշ ձգած՝ մի կողմ էին քաշուել, կարծես նրանք ամաչում էին իրենց զինուորներից։ Աւ խկապէս ամաչելու բան կար։ Հարիւր յիսուն հազար լաւ զինուորուած, դեռ առողջ, գուարթ զօրքին՝ նոր էր կարդացուել զօրավարի հրամանը, որ պատուիրում էր առանց մարտի անձնատուր լինել թշնամու ձեռքը։

— «Իսկ դրօշները», հարցրեց հռոմէական զուստուելով... դրօշները միւս մնացեալ հրացանների, ողջ մնացած սոյլերի և բոլորի հետ յանձնուած էր արդէն։ «Աստուած մե՛ծ», հեծկտալով բացականչեց խեղճ մարդը։ «Բայց իմ դրօշը, ինչ որ էլ լինի՝ նրանք չեն ստանալ...» Աւ նա փու-

թով շնչասպառ վազեց դէպի քաղաքի կողմը։

Դ.

Այնտեղ նոյնպէս ահագին իրարանցում կար. քաղաքացիք, աղաղակներ, մարդիկները, կամաւորները աղաղակում, բորբոքում էին։ Անցնում էին պատգամաւորութիւններ զողալով զգուանքից և ուղղուելով դէպի զօրավարը։ Միայն հռոմէական ոչինչ չէր անսնում, և չէր լսում. նա ինքն իրեն խօսելով բարձրանում էր դաստակերտի ճանապարհով։ «Առնե՛ր ինձնից իմ դրօշը...» Լաւ է լաւ. մի՞թէ այդ կարելի է, իսկ ո՞ր իրաւունք ունի նրա վրա։ Թող զօրավարը տայ պրուսացիներին ինչ որ իրեն է պատկանում, իւր ոսկեղօծ կառքերը, Մեքսիկայից բերած պատուական արծաթեայ անօթները, բայց դրօշը, դրօշն իմն է, դրօշն իմ պատիւն է, ես չեմ թոյլ տալ որ նրան դեղձնեմ, ... Բոլոր այդ կեցըտուր խօսքերը ընդհատւում էին շարժման արագութեամբ և կակաղմամբ. բայց ձերուհու զլսում մի միտք ծնեց։ Պարզ և բոլորովին որոշ միտք՝ — առնել դրօշը, տա-

նեւ զօրքի մէջ և անցնել Պրուսացիների շարքերը նրանց հետ, ով կ'ցանկանայ հետեւել նրան:

Արդոր Հռոնիուսը տեղ հասաւ՝ նրան մինչև անգամ չէին ընդունում: Կօրախումբի առաջնորդն էլ զայրացած՝ ոչ ոքի չէր ուզում տեսնել: Բայց այդ Հռոնիուսի զօրքը չէր: Այս կանչում էր, երգում էր, յետ էր հրում պահապաններին. «Իմ դէրօշը, ես ուզում եմ ստանալ իմ դրօշը... Այդքան պէտք է պատուհանը բացուեց:

— «Այդ դէմ ես, Հռոնիուս:

— «Այո, զօրապետ:

— Բոլոր դրօշները զինարանումն են, զնա տնտեսող, քեզ կ'տան ստացական:

— «Ստացական, ինչո՞ւ համար:

— «Այդպէս է զօրավարի հրամանը:

— «Բայց պարոն զօրապետ...»

— «Մի՛ վրդովի՛ր հանգստութիւնս,, և պատուհանը փակուեց:

Եւ ինչպէս հարբած: — «Ստացական, ստացական, կրկնում էր նա: Յետոյ էլ քանի մի քայլ բարաւ և այսքանը հասկացաւ, որ դը-

րօշը զինարանումն է ու ինչ որ էլ չ'լինի պէտք է նրան յետ տանել:

Ե.

Չինարանի դռները կրնան վրա բաց էին պրուսական սայլերին, որոնք կարգով կանգնած էին բակում, ճանապարհ տալու համար: Հռոնիուսի դուռը բռնեց՝ երբ ներս մտաւ: Բոլոր մնացեալ դրօշակակիրներն էլ այնտեղ էին, — հարիւր յիսուն կամ երկու հարիւր խմբակապետներ տրոտում և մունջ. տխուր սայլերը անձրեւի տակ կանգնած, մարդիկ՝ — այդ բոլորը նմանում էր թաղման հանդէսի: Մի անկիւնում դիզուած էին ցեխոտ փողոցի վրա Բաղէնի զօրքի բոլոր դրօշները: Ոչինչ չէր կարող լինի այնքան տխրալի՝ որչափ այդ շողուն մետաքսէ կտորները, նրանց ոսկեզօծ փնջերը և քանդակած կոթերը ձգուած դետնի վրա, թրջուած անձրեւում և ծածկուած ցեխով:

Այն խմբակապետները, որի պարտքն էր դրօշները յանձնել յաղթողներին՝ առնում էր մէկ մէկ նրանց իւր ձեռքը և երբ անուանում էին զօրախմբի անունը, ամեն

մինը գրօշակակներինց դուրս էր դալիս առաջ՝ ստացականը առնելու համար: Արկուստուսական խմբակապեաններ սառն կերպարանքով դարսում էին դրօշները սայլերի մեջ: Այդպէս անցնում է՝ ք դուք ո՛վ մեր սրբազան և փառաւոր դրօշներ, ցոյց տալով ձեր վերքերը, տխրութեամբ դիպչելով սալեյտատակին, ինչպէս թևից զարնուած թռչուններ:

Դուք գնացիք ամօթով, ինչպէս վաշիէ գեղեցկին՝ երբ նրան ծածկում են նախառնքով և ամեն մինը ձեզանից տարաւ: Պրանսայից մի մաս: Չեր գունատ ծալուածքները յիշեցնում են հեռաւոր արշաւանքների արևի ճառագայթները, գնդակների հետքերը վկայում են ընկած անյայտ հերոսների համար, որոնց դրօշներին տակ նկատելով թշնամին՝ յարձակուել ջարդել էր:

— «Հռոնիո՛ւս քոնն է կարգը... կանչում են, գնա, ա՛ռ ստացականը,....»

Հա՛ն նրա հարկաւորն էր ստացականը: Դրօշը այդտեղ նրա առաջն էր. անտարակոյս այդ նրա դրօշն էր. ամենազեղեցիկը և ամենից շատ նահատակուածը...

Եւ նրան տեսնելով, Հռոնիոսին թը-

ւում էր, որ նա դեռ կանգնած է զառիվայրի վրա. նա լսում էր ինչպէս վզվզում էին գնդակները, ինչպէս ճայթում էին կաթսաները և լսելով էր զօրախմբի առաջնորդի ձայնը՝ — «Դէպի դրօշը տղե՛րք, դէպի դրօշը....» Յետոյ երբ նրա ընկերներից քսան երկուսը տապալեցին գետնի վրա, նա՝ քրսաներորդ-երրորդը յառաջ վազեց ըստ իւր կարգին՝ խեղճ դրօշը բռնելու, որ տատանվում էր, որովհետեւ էլ ձեռք չ'կար որ նըրան տանէր.... Այ՛ո, այդ օրը նա երգեց պահել և պահպանել նրան՝ իւր դրօշին, մինչև մահուան օրը: Իսկ այժմ....

Այդ մտքերն անելով նրա արիւնը գլխին զարկեց: Հարբած, շուարած, կորածի պէս նա յարձակուեց պրուստցի խմբակապետի վրա, խլեց նրանից թանգադին դրօշը՝ պինդ բռնելով երկու ձեռքով, աշխատեց կրկին անգամ բարձրացնել նրան ինչքան կարելի է աւելի բարձր, աւելի ուղիղ կանչելով «Դէպի դրօ...», Սակայն նրա ձայնը յանկարծ կտրուեց. նա զգաց ինչպէս դրօշը շարժուեց իւր ձեռքում և դուրս պրծաւ: Այդ օդում, այդ մահուան օդում,

որ թանձրութեամբ նստել էր ընկձուած
քաղաքի վրա, դրօշները այլ ևս չէին կա-
րող ծածանուել, ոչ մի ազատ բան այլ ևս
չէր կարող ապրել... Եւ ծեր Հոռնիւսը՝
ինչպէս կայծակահար՝ ընկաւ մեռած:

Թարգմ. Նիկողայոս Տէր-Ն. Ետիքեան:

2 Օգոստոսի 1880 Մանիկ:

